

MARIJA SALZMANN-ČELAN (Institut für slavische Philologie, Wien)

MARIN DRŽIĆ I MAVRO VETRANOVIĆ (O nekim rukopisima »Posvetilišta Abramova«)

Renesansni Dubrovnik i njegova bogata književnost našli su na osobit način odraza u djelima Mavra Vetranovića i Marina Držića.

Marin Držić započinje svoj književni uspon u vrijeme kada Vetranović već uživa slavu velikog pjesnika, zato je i razumljivo da je budući komediograf, mlađi od najizrazitijeg i najplodnijeg pjesnika dubrovačke književnosti 16. vijeka, Mavra Vetranovića, započinjao svoje književno stvaranje u sjeni svoga čuvenoga suvremenika. Svojim životom punim kontrasta Držić nam je ostao tipičan primjer svoje epohe. On ne traži izlaza u katolicizmu i moraliziranju poput Vetranovića, on protestira u ime demokracije i postaje buntovnik. Njegova je pobuna tragedija i oporuka jednoga fantastičara i velikog komediografa renesansnog vremena.

Vetranović je čitav svoj život posvetio u prvom redu religioznoj poeziji, koja nam ga u toj tematici i predstavlja kao umjetnika. U ovu izrazito nabožnu, jednoličnu i ponavljajuću tematiku, s obzirom da je pobožno štivo imalo već ustaljenu predaju, Vetranović je unio lirske elemente, neposrednost i lirsku impresiju, osobito na mjestima gdje Bogorodicu slavi svjetovnim stihovima.

Jedno od njegovih najuspjelijih prikazanja »Posvetilište Abramovo« pisano je, kao i njegove moralne i političke satire, u namjeri da pouči renesansni Dubrovnik, koji poznaje i neobuzdanu ljubavnu liriku, pastoralnu, maskeratu, komediju i lakrdiju.

I Držić je, po predaji, pisao crkvena prikazanja, no ona i do danas predstavljaju zagonetku.

F. Petračić¹ u predgovoru izdanja Držićevih djela navodi »Posvetilište Abramovo« kao njegovo, oslanjajući se na Appendinija, koji i »Porod Jezusov« smatra Držićevim. Petračić ističe da je Posvetilište složeno iz Vetranovićeve, većina stihova da je preuzeta i da je, po njegovu mišlje-

¹ Djela M. Držića, SPH, knj. 7, JAZU, Zagreb 1875, str. VIII—IX.

nju, upravo to prikazanje moglo biti povod da su Držića ogovali da potkrala Vetranovića, a ne »Tirena«, kakvo je mišljenje vladalo dotada.

U drugom izdanju djela M. Držića, iz 1930. godine, M. Rešetar² u predgovoru napominje, da u ovo izdanje nisu ušla Držićeva prikazanja »Porod Jezusov« i »Posvetilište Abramovo«, jer da se je Petračić oslanjao samo na Appendinijeve Notizie II., 283. Pozabavivši se pitanjem autorstva u Radu³ Rešetar navodi mišljenja dotadašnjih literarnih historičara.

Ignjat Đurđević (Đorđić) u svojem djelu »Vitae et carmina nonnullorum illustrium civium Ragusinorum« (str. 61) smatra i »Porod Jezusov i »Posvetilište Abramovo« neizdanim Držićevim djelima. Povodeći se za njim, po Rešetaru, vjerojatno i S. Crijević (Cerva) to isto tvrdi u »Bibliotheca ragusina«, a istoga je uvjerenja i S. Slade (Dolci) u svojim »Fasti litterario-ragusini.« Rešetar u to sumnja s obzirom na to da je najstariji sačuvani rukopis »Držićeva« Posvetilišta iz sredine 16. vijeka bez natpisa (to bi imao biti rukopis A), te da je Ivan Matijašević (1713—1788) u rukopisu Du (dubrovačkom) prepisao Posvetilište od riječi do riječi iz rukopisa A, i samo nadodao »skladjeno po Marinu Držiću Dubrovčaninu«.

Rešetar je uvjeren da Matijašević nije imao neki drugi rukopis izuzev A te da je iz njega preuzeo i neke pogreške i koješta (zbog rime i metra) popravio te djelo razdijelio na akte i prizore.

Tomo Maretić⁴ u članku »Zur Autorschaft einiger Dichtungen der älteren kroatischen Literatur« prihvaća Petračićevo mišljenje o Držićevu autorstvu i uspoređuje još jednu, Divkovićevu (D1) redakciju, s istom tematikom (»Abramovi verši« iz 1616. god. u prvom izdanju Maloga nauka krstjanskoga). Ta bi redakcija imala nastati skraćivanjem Držićevih 685 stihova na svega 492, i da je Divković izvorni dubrovački govor prenio na svoj bosanski te dosta toga iskvario ne obazirući se ni na metar, ni na rimu.

Divković sam napominje da je »Abramove verše« »ispisao sarpski« (tj. prenio ih u ćirilicu), te »ispravio mnoge stvari«.

Potkrijepljen podacima P. Kolendića, Rešetar je međutim uvjeren da se u biti radi o pet Vetranovićevih redakcija, od kojih je prva u Divkovićevoj preradi najkraća i ujedno najstarija, bečka, najstarija sačuvana redakcija najdužeg »Posvetilišta« iz druge polovine šesnaestoga stoljeća, po njemu je i najmlađa redakcija.

Pri analizi »Držićeva« (Dr) redakcije pronalazi Rešetar nekih 212 stihova što »preuđešenih« što »Držićevih« — koji bi se Držiću mogli pripisati (190 dvanaesteraca i 22 osmerca) no na žalost »nema u njima ni

² M. Držić, SPH, knj. 7, JAZU, drugo izdanje, Zagreb 1930.

³ M. Rešetar, Redakcije i izvori Vetranovićeva Posvetilišta Abramova, Rad, JAZU, knj. 237, Zagreb 1929, str. 38—71.

⁴ T. Maretić, Zur Autorschaft einiger Dichtungen der älteren kroatischen Literatur, Archiv für slawische Philologie, 7 Band, Berlin 1884, str. 405.

jednog slučaja metričkog spajanja dviju višesložnih riječi, koje je kod Držića vrlo obična stvar, a naprotiv ima u prologu, koji broji samo 26 stihova, a jedini je sasvim originalni komad u »Držićevu« Posvetilištu, ipak jedan put Vetranovićev rim *oca — konca* 11.«⁵ Taj se argument mora uzeti s rezervom. jer Rešetar u Archivu 1901. godine u Vetranovićevoj poslanici Hektoroviću, u 514 dvanaesteraca, ne nailazi nijedanput na karakteristike svojstvene Vetranoviću.⁶

Kao što je poznato, neposredno nakon izvođenja »Tirene« 1548. godine Držić se u svojoj poslanici Sabu Nikulinovu Gunduliću ogorčeno brani zbog kleveta da potkrada Vetranovića.

Iz Držićevih posveta u »Tireni« moglo bi se također shvatiti da je imao neprilika s ogovaranjima. Crijević navodi točno da su neki pre-revni suvremenici Držićevi »Tirenu« pripisivali Vetranoviću, a ne Držiću. On pri nabranjanju Vetranovićevih djela pod brojem pet kaže doslovno: »Carmen apologeticum, quo Marino Darsio vindicat Bucolicam Comediam Tyrrenam inscriptam, quam emulorum nonnulli auctori arrogantes Vetrano tribuebant.«⁷

Iz Vetranovićeve obrane »Pjesancom M. Držiću u pomoć«, a i iz njegove pjesme »Na priminutje M. Držića Dubrovčanina tužba«, gdje se spominje »Tirena«, a u posljednjoj i »Hekuba«, može se shvatiti da je Vetranović visoko cijenio Držićeva djela, ističući u svojoj obrani pjesničke kvalitete svojega mlađega književnoga druga, kojima je njih sve zadivio. Prema tome, s pravom bi se moglo posumnjati da bi Držić onako energično, pred uglednim vlastelinom, branio svoju književnu čast, koju su »zli jezici« stavili u pitanje, a niti bi ga Vetranović onim načinom uzeo u obranu i još k tome slavio njegovu dramu »Tirenu«, kada bi bila uistinu plagijat neke njegove, Vetranovićeve, drame. Sve da je »Piligrin«, u kojem se pojavljuje vila Tirena, bio napisan prije Držićeve »Tirene«, teško se i on može dovesti u vezu s navedenim optužbama. Međutim i Držić i Vetranović su mogli imati direktan izvor u dubrovačkoj književnosti, naime Držićeva »Tužba Ljubmira« i njegova pastirska igra »Tirena« nastavak su u biti ekloge Džore Držića, »Rad-

⁵ Rešetar, predgovor djelima M. Držića, o. c., str. V.

⁶ M. Rešetar, Ein Sendschreiben Vetranić's an Hektorović, Archiv für slawische Philologie, 23 Band, Berlin 1901.

⁷ Ovo je citat iz bečkog prijepisa III Crijevićeve knjige (SN 4497, 98 v.), čiji se tekstovi donekle razlikuju od tekstova u originalu koji se nalazi u biblioteci dominikanskog samostana u Dubrovniku. Tako u dubrovačkom tekstu nemamo hrvatskog »epitafija« : »Nadgrobnica D. Mavru Vetrani opatu Melitenskomu, koi priminu na dan svetoga Mavra opatta na 15. Jennara 1576.

Putniče, pogledaj grob, u kom počiva
Dum Mavro koj Raj, i Boga uživa.
Do sto ljet' na svjeti Višnega ki slavi
U pjesnih, ke pjetti odi nam ostavi,
Kroz ke će negov glas, i slava i dike
Do sudni živiet čas, a duša u vike.«

mio i Ljubmir.« Prema tome, Marin je mogao imati za uzore između ostalih i u Džori i u Vetranoviću, koje nije zaboravio spomenuti u svojoj »Tireni«.

Pa ipak se ne mogu isključiti pretpostavke da su se glasine o plagijatu Vetranovića mogle odnositi i na neki raniji Držićev rad, tako da su mu i kasnije osporavali samostalno stvaranje. Petračić je svojevremeno doveo ogovaranja o Držićevu potkradanju u vezu s »Posvetilištem Abramovim«, no nažalost nije imao konkretnih dokaza da je Držićeva redakcija uistinu Držićeva. Oslanjajući se na manjkave izvore izdao je prikazanje kao Držićevo.

Rešetar je naveo da je Kukuljević počeo prepisivati »Posvetilište« M. Držića, i to samo do drugoga skazanja, no bio je uvjeren da ovaj prijepis nema za nas osobitog značenja, jer da ga je, po njegovu mišljenju, Kukuljević prepisivao iz dubrovačkoga (Du) rukopisa I. Matijaševića budući da se u svemu podudara.

Pa, ipak Matijašević nema zabilježenu godinu 1546, iako to ne znači da je on nije znao, dok je u Kukuljevića točno navedena.

Međutim, ima jedan rukopis u Nac. biblioteci u Beču (Sg 13293), koji nije dosada bio prikazivan i koji je obilježen naslovom: POSVETILISC-TE / ABRAMOVO / PRIKAŠANJE / Skladjeno / PO MARINU DAERŠ-CICHJU / DUBROVCIANINU / Litta Gospod(ino)va 1546 /.

Može se pretpostaviti da je Kukuljević imao u rukama upravo ovaj rukopis, jer se u njemu nalaze i neka druga Držićeva djela iz Kukuljevićeva rukopisa (JAZU I, b. 86). Budući da Kukuljević nije navodio podatke odakle je prepisivao svoj tekst, Rešetar mu je, dijelom nepravedno, pripisivao samovolju te da je vjerojatno koješta nadodao i popravio.

Rešetar je, naime, po posveti kardinalu Aldobrandinu, koju ima samo Kukuljevićev rukopis, zaključio da je Kukuljević prepisivao iz nama nepoznatog rukopisa. Važno je, međutim, da ovu posvetu imamo i u spomenutom bečkom (B) rukopisu.

Za godinu 1548, za koju Kukuljević navodi da se »Tirena« tada izvodila »prid dvorom« Rešetar misli da ju je on možda preuzeo od Crijevića. Kukuljevićev se prijepis podudara s bečkim rukopisom i po godini i po tome što mu nedostaju, kao i »Tireni« stihovi 1393—1498, tj. u bečkom su rukopisu ostavljeni prazni listovi.

Kukuljević je pisao svoj rukopis 1840. godine. Rešetar misli da je on »Posvetilište« pisao poslije 1840. jer on dovodi njegovo »Posvetilište« u vezu s Matijaševićevim rukopisom Du, i budući da je Kukuljević prvi put bio u Dalmaciji 1854.

Kako se moglo saznati u Nacionalnoj biblioteci u Beču (ÖNB), ondje su kupovali knjige sa signaturama oko signature rukopisa Držićevih djela upravog god. 1844. i/ili 1845.

Grb koji se nalazi u bečkom rukopisu na unutarnjoj strani prednjih korica, a koji je pripadao Englezu Fredericku Northu, lordu Guilfordu (1766—1827), dokazuje da je taj rukopis prije nego što je došao u ÖNB

bio njegovo vlasništvo. Već imamo jedan rukopis s istim grbom, a on se nalazi u slavističkoj biblioteci u Beču, te sadrži kojekakve praktične savjete, razgovore, konjugacije glagola i drugo na talijanskom i na hrvatskom jeziku u dubrovačkom dijalektu.

Guilford⁸ se, kao što je poznato, navraćao u Dubrovnik, te je isto tako mogao taj rukopis Držićevih djela kupiti 1816, ili kasnije u Veneciji. Poslije njegove smrti knjige, pa između ostaloga i slavenski rukopisi iz njegove su biblioteke, kojekuda rasprodani. Mi znamo konkretno, što iz Kukuljevićevih izvještaja o putovanjima, što iz Kukuljevićeva životopisa,⁹ da je on bio u Beču od 1835 do 1840, kada je premješten u Milano. Isto tako znamo da je i kasnije kupovao knjige u Veneciji i da je putovao u Beč.

U knjizi »Pjesnici hrvatski XV vieka«,¹⁰ govoreći o Šišku Menčetiću (str. 22) navodi u bilješci ovo o »Tireni«: »Ova komedija bjaše predstavljana pred dvorom dubrovačkim godine 1548«, a na stranici 73. spominje da su Držića optuživali da potkrada Vetranovića, te to dovodi u vezu s »Posvetilištem Abramovim«. (»Po svoj prilici tvrdili su ovo neprijatelji Držićevi s toga, što je u svojoj drami »Posvetilište Abramovo« ne samo isti predmet, kao i Vetranović, za svoju dramu uzeo; nego što je u njoj i čitave redke, osobito u početku, iz Vetranovića prepisao, te jednaka takodjer imena govorećih licah upotriebio.«) Rešetar također spominje u Radu (v. str. 46), da Kukuljević 1855. u Nevenu, još prije Petračića, govori da je Držićevo prikazanje nastalo od Vetranovićevega.

Jedna nas pojedinost dovodi do zaključka, a to je za nas vrlo važno, da je Kukuljević *znao* za ovaj bečki rukopis.

Naime, slučajno je između stranica toga rukopisa ostao sačuvan požu-tjeli komadić poderanog papira, gdje stoji »1546 pisano«. Uspoređujući ga s Kukuljevićevim rukopisom »Posvetilišta«, mogla sam bez dvoumljenja utvrditi da je on pisan Kukuljevićevom rukom.

Možemo samo nagađati, gdje je Kukuljević mogao doći do ovoga rukopisa Držićevih djela. Guilford je bio u poznanstvu s Kopitarom, s kojim se i dopisivao. Kopitar mu je čak Vuka Karadžića preporučivao za katedru za slavenske jezike na Jonskom sveučilištu. Može se pretpostaviti da je Guilford ili svojevoljno ili zamoljen od Kopitara ovome predao rukopis Držićevih djela i da je kod Kopitara ostao, tako da je poslije Kopitarove smrti (1844) zajedno s njegovom ostalom ostavštinom (i s vrlo bogatom korespondencijom — koja još uvijek nije sva izdana) prešao u vlasništvo Nacionalne biblioteke u Beču. Tako se također tu-mači zašto toga rukopisa nema u popisu onih tekstova koje je bibliote-ka oko god. 1844. — 1845. kupovala od svojega dobavljača Kuppitscha,

⁸ Monica Partridge, *An English Eccentric and Some Slavs and Slavists*, Wiener slawistisches Jahrbuch, Band 21 (posvećeno jubileju J. Hamma), Wien—Köln—Graz 1975, str. 202—213.

⁹ T. Smičiklas, *Život i djela I. K. Kukuljevića Sackinskog*, Rad, knj. 110, Zagreb 1892.

¹⁰ I. Kukuljević, *Pjesnici hrvatski XV vieka*, Zagreb 1856.

od kojega su u ono vrijeme kupljene knjige s inv. brojem 158, 159, 160, 162, 163 (a Držićeva djela imaju inv. broj 161). Jedna bi od pretpostavaka prema tome mogla biti da je Kukuljević u poznanstvu s Kopitarom već između 1836. i 1840. taj rukopis mogao prepisivati.

Da je rukopis već tada mogao biti kod Kopitara, moglo bi se zaključiti i po slijedećemu: Frederick North-Guilford je umro 1827. g., a nije poznato, da bi njegovi nasljednici odmah poslije njegove smrti prodavali rukopise iz njegove bogate biblioteke, koji su poslije dolazili na dražbu tek preko potomaka Sir Thomasa Philipsa, i to u posljednjih desetak godina (preko firme Sotheby u Londonu). Rukopis se, kao što je spomenuto, nalazi u ÖNB u Beču (Cod. 13 293). Povezan je u knjigu koja na kraju ima sadržaj i obuhvaća sveukupno 114 listova, obostrano ispisanih, veličine 19 x 13,3 cm; stranice imaju do 25 redaka. Redoslijed djela u tom rukopisu je ovaj: Posvetilište Abramovo s god. 1546, iza njega se nastavlja Tirena s god. 1548, s posvetama kardinalu Aldobrandinu i Maru P. Puciću, zatim slijede »Ljuvene pjesni« oko god 1549. Prije nego što počinju te pjesme, označene rimskim brojevima I—XXIV, gdje je pod brojem XXIV pjesma »Svitlomu i vridnomu vlastelinu Sabu Nikulinovu«, slijedi odmah iza naslova »Marin Držić svojim Prijateljem«, i na kraju, zasebno, bez rimskog broja posljednja je pjesma: »Tužba Ljubmira od komedije Tirene«. U »Raslike pjesni« ... »Oko litta Gospodinova 1550 spadaju: Prolog drugi Comedie / Prikafane u Darfcich na piru / Obrat i Pribat, / zatim »Pripovjes, kako se Venere božica, užeze u ljubav, ljepoga Adona« i na kraju »Novela od Stanca«. Od »Novele od Stanca« nedostaju stihovi 55—113, tj. ostavljeni su prazni listovi.

Uz »Posvetilište« u rukopisu B ne stoji nikakva bilješka otkuda se prepisivalo. Međutim, u istom rukopisu nalazi se ispod naslova komedije »Tirena« bilješka: *Ova Comedia, i ostale Piesni koje sliede, biehu is nova / Priscampane u Mlezieh po Francescu Bariletti / Godiscta Gosp: 1607. Na dnu piše: Is sctampana pripisano u Mlezieh / po Franu Bariletti. Ispod naslova »Raslike Piesni« navedeno je slično: *Pripisano is sctampana / po Franu Bariletti u Mlezieh 1607. Uz »Gliuvene Piesni« je samo zabilježeno: *Pripisano is sctampana.***

Pošto je Kukuljević pri prepisivanju činio greške, koje je svojevremeno Rešetar pokušao popraviti, a k tomu se mora nadodati da je ponegdje izostavio riječi, nužno je bečki rukopis kao izvor još jednom proučiti. Po vodenome znaku (orao s kontramarkom) koji je u pojednostavljenoj formi najbliži znaku 1310 i 3102¹¹ rukopis bi se mogao datirati najranije krajem 17 ili početkom 18 vijeka.

Rešetarova pretpostavka da je Matijašević imao samo najstariji rukopis A Držićeva »Posvetilišta« iz sredine 16. stoljeća koji je razdijelio na

¹¹ Monumenta Chartae Papyraceae, Historiam Illustrantia I., Watermarks, Mainly of the 17th and 18th Centuries, by Edward Weawood, M. A. Hilversum MCML (Holland).

skazanja i govore i nadodao da je »skladjeno« po M. Držiću, može se opovrgnuti, jer je Matijašević imao izvor kao što je ovaj bečke redakcije. Tako su dva kraća dijela dijaloga u istome retku, oba teksta su vrlo pregledna, u oba nedostaju dva stiha 391—392 (To li bi rekao njoj, zvir ga je zaklala / oni čas duh bi svoj od truda puštala), koje međutim imamo u Petračićevu izdanju. Nije isključeno da je Matijašević imao bečku redakciju, naime brojevi stihova su označeni istom rukom, ili je netko drugi i u njegovu i u rukopisu B naknadno numerirao stihove (samo »Posvetilište« u B rukopisu ima označene brojeve).

Da I. Matijašević nije pisao bečku redakciju »Posvetilišta« (a ni Đ. Matijašević), može se zaključiti uspoređivanjem rukopisa. Rukopisi su pisani različitom rukom. Osim toga je i grafija »Posvetilišta« I. Matijaševića novija.

Nije isključeno da je Matijašević imao i rukopis A, jer se na mnogim mjestima rukopis B razlikuje od rukopisa Du, tj. Du ide paralelno s A izdanjem F. Petračića. Takva su mjesta prema Petračićevoj numeraciji stihova 43, 45, 51, 62, 72, 84, 111, 123, 142, 171, 209, 218, 250, 257, 300, 356 (tako u Du imamo kao i u P dosljedno *djetece, srdačce, sunačce* prema B *djetešce, srdašce, sunašce*), zatim 403, 485, 487, 491, 514 (gdje je B bolji od P i Du), 549, 580, 583 i dr.

Rešetar također nije bio poznat još jedan rukopis »Posvetilišta« (ime autora M. Držića je, naknadno, novom grafijom umetnuto) koji je datiran s 1631. godinom. Taj se rukopis nalazi u Dubrovniku (br. 86) u biblioteci Male braće (MB).

Rukopis Male braće »Posvetilišta Abramova« ima nepotpun naslov, naime ne samo da je zbit, već mu nedostaje gornji ugao stranice, gdje je vjerojatno stajalo *Izaka. Pocignie proemio od Abrama i Sare (i Isakaj)*. Naknadno je umetnuto »Marina Držića«. Rukopis broji 47 stranaica obostrano ispisanih i ima do 17 redaka, veličine 19 x 14 cm, te je uvezan s još nekim drugim prijepisima u istu knjigu.

Redakcija MB podudara se s ostalim kraćim redakcijama. Prve dvije stranice je prepisivao prepisivač koji nije vodio računa ni gdje počinju ni gdje završavaju stihovi. Ostali je dio prepisivala druga ruka, mnogo brižljivije i preglednije.

Razlike između MB i drugih kraćih redakcija su podosta velike, iako se najvećim dijelom podudaraju. Naime, na rimu se uopće nije pazilo, tj. kao da se išlo za tim da tekst bude logičan i jasan. Ponegdje su umetnute druge riječi ili su stihovi pisani u inverziji, tj. riječi su iste kao u P, ali drugačije u stihu raspoređene.

Uspoređujući MB redakciju s P, B i Du mogu se isto tako uočiti velike razlike u didaskalijama.

Redakcije B i Du imaju, kao što je već spomenuto, raspodjelu na čine i prizore, zatim su lica nabrojana po govorima i imaju imena (Kujača djevojka, Šišman). Rukopis MB nema raspodjele na »skazanja« i »govore«, lica nemaju imena, izuzev Abrama, Sare i Izaka. Međutim MB ima vrlo bogate didaskalije, što nije slučaj s ostalim redakcijama (P

(A), B i Du), a što nas upućuje na to da se komad jamačno izvodio pred publikom. Npr. da navedem neke od njih: poslije 30. stiha: *Abram smeten ustavši sam u sebi govori*; poslije stiha 66: *Sara bude čula iz kuće, sreta dietića, ter mu govori*; poslije stiha 161: *Sara govori godišnjicami i Abramom s družinom*; poslije stiha 360: *Abram celivajući Izaka sina govori*; poslije stiha 418: *Abram odgovara i gleda na nebo držeći sina za grlo s plačem veliciem govori*, i druge scenske upute kojih nemamo ni u jednoj od navedenih redakcija kraćeg »Posvetilišta.«

Upravo zbog tih čeških didaskalija tekst je nešto raščlanjeniji nego u B, međutim govor lica se podudara s B i Du, što nije slučaj s P. Znači da su osim najstarijeg sačuvanog A rukopisa postojali i drugi, scenski savršeniji i bolji, na što nas upućuje redakcija MB iz 1631. godine.

Tekstovi svih redakcija (P, MB, B, Du) su uz veće (MB) i manje (P, B i Du) razlike isti. Da Matijašević neke stvari nije popravio, kako je to Rešetar mislio (usp. XXXIII str. Držićevih djela), već da su bile i u ranijim tekstovima, dokazuje nam redakcija MB. U MB također imamo ona spomenuta dva stiha 391—392, a kojih nemamo u B i Du, međutim u MB nedostaje stih 128: *tiem mi 'e sad mučno, kad ga ćeš voditi*.

Izostavljanje stihova u B i Du je vjerojatno nastalo omaškom, budući slijedeći stihovi isto započinju.

Na nekim primjerima se može vidjeti gdje se MB ne podudara s drugim redakcijama:¹²

i neću cviliti ja ništa na saj svit
negli ću u klieti žalosna ja siditi.

(P 195—6)

cvieliti ja neću za ništa na svietu
siedeći negli ću žalosna predati.

(MB)

inako neće bit, staćemo pripravno
a kad budeš opet prit, naći ćeš sve spravno.

(P 209—10)

Inako neće bit, ovdí ćemo stati
kad budeš opet doć k stanu ćemo iti.

(MB)

Zašto sad prolievam moju krv ja za te
i tebi darivam da pade prida te.

(P 421—2)

Oto ja prolievam moju krv sad za te
i tebi posilam da padši prida te.

(MB)

Tamo nam su stada na donjem plandištu,
ter idem ja sada, družinu da ištu.

(P 497—8)

¹² 195, 6 Du ima rimu *sviet, sidiet(i)*, B *sviet, sidjet*; 209 B *statćemo*; 210. stih počinje u B i Du bez *a*.

Tamo nam su stada na gornjem planinam,
ter idem ja sada družinu da ištem.

(MB)

Često su u P upotrebljene druge riječi npr.: 28 *primine*, MB *pogine*; 79 *zavraćen*, MB *istupljen*; 126 *sinak*, MB *junak*; 138 *da sjemo probude*, MB *da hrlo putuje*; 252 *podala*, MB *prodala*, 424 *primi ga sad k sebi*, MB *priminja sad k tebi*; 547 *sve bolimo*, MB *sve boimo*; 577 *prid gorom*, MB *pod borom*. Na nekim primjerima se vide varijante u usporedbi s ostalim redakcijama kraćeg prikazanja:

kako rob i *veliš* slobodu želeći (P 254)
kako rob i *veziš* slobodu želeći (B, Du)
kako rob da *cviliš* slobodu želeći (MB)

Neg ljubav nie ovoj, od srca s' ti moga
pridragi sinak moj naredbom od boga.

(P 327—8)

Ne ljubav nie ovoj od srca ti moga
pridragi sinko moj, naredba neg boga.

(B, Du)

Ne ljubav ni ovoj od srca ti s' moga
pridragi sinak moj naredbom od boga.

(MB)

svakoja svud vidi stvorenja *pomišljena* (P 468)
svakoja svud vidi stvorenja *i mišljenja* (MB)
svakoja sva vidi stvorenja *pomišljena* (B, Du)

Zato ju *pomili*, moj ćaćko priliepi (P, Du 403)
Zato *se pomoli* ćaćko moj priliepi (MB)
Zato ju *promisli* moj ćaćko priliepi (B)

Ovi primjeri pokazuju da su prepisivači imali i poteškoća s jedne strane zbog nespretnog premetanja Vetranovićevih stihova iz dužeg »Posvetilišta« kao u stihu 327, s druge strane zbog metra i logičnosti.

Na mnogim mjestima nalazimo podudaranja MB i B redakcije prema P, MB i P prema B i Du, ili slično. MB i P se podudaraju prema B u stihovima: 43, 45, 51, 57, 63, 84, 86, 99, 111 (u MB, P i Du pisano je dosljedno djetete, srdaće, sunaće), 142, 146, 217, 221, 236, 257, 261, 282, 300, 305, 310, 328, 335, 336, 339, 379, 395, 385, 417, 438, 501, 617 (617 je u B očito lapsus *ostante* umjesto *ustante*) i dr.; zatim MB i B se podudaraju u odnosu na P: 23, 123, 141, 211, 222, 259, 262, 269, 332, 366, 380, 381, 399, 425, 439, 485, 486, 491 (MB i B upotrebljavaju češće *ie* npr. *svietlos* prema P *svitlos* i dr.) 519, 524, 537, 538, 557, 570, 595, 641 i dr.; ili P i B se podudaraju u odnosu na stihove MB: 93, 117, 129, 131, 132, 134, 136, 139, 141, 145, 155, 158, 168, 172, 186, 187, 212, 222, 226, 272, 312,

404, 406, 424, 440, 451, 512, 532, 547, 556, 559, 577, 585, 637, 649, 657 (677 MB stoji ispred 676, tj. čitavi stih) 683, itd.

Detaljnija analiza uopće bila bi svrhovita pri objavljivanju bečkog »Posvetilišta«, gdje bi se trebale izvršiti usporedbe s ostalim redakcijama kraćeg prikazanja. Naime rukopis A u izdanju P ima podosta manjkavosti.

Važnost rukopisa MB je između ostaloga i u tome što, s jedne strane, na nekim mjestima objašnjava nejasnoće, zatim što se u govorima lica podudara s B, što navodi na to da B i Du nije samovoljno raspodijeljeno na učestalije scene, već da su slične i prije postojale; s druge strane je rukopis MB ponegdje bolji i od A, B i Du (npr. u st. 226, 288, 424, 469, 547, 608, 634 i dr.), i na kraju se pokazuje da je kraća verzija »Posvetilišta« bila vrlo popularna i da se vrlo često prepisivala.

Već sama Divkovićeva redakcija ima za nas posebno značenje. Kao što je spomenuto, Divkovićeva prerada ima Držićev izvor. Divković sam napominje da je koješta preradio, zato se ne smije isključiti da je pred sobom imao tekst duži od svojega. Kao što je Maretić već utvrdio, a o tome je i Rešetar pisao, Divković je u nedostatku pjesničkog duha »Posvetilište« i odviše iskvario. Tako su mjestimično nastale nejasnoće, čiji bi se uzrok mogao tražiti upravo u skraćivanju izvornog teksta. No ne smije se zaboraviti da njegova redakcija nije bila pisana s istom svrhom kao Držićeva, bila je vjernicima namijenjena kao pobožno štivo.

Divkovićeve didaskalije se također razlikuju i od B i P. Danas bi se to tumačilo tako da se one pripisuju njegovoj vlastitoj zamisli. Sigurno je da je on koješta nadodao, ali je imao u rukama jedan tekst kraćeg prikazanja, koji je već imao didaskalije poput onih ili slične onima u tekstu MB, a kojih nemamo u P, B i Du. Navodim neke od njih: *Ovdi Bog zazva Abrama govoreći* (Di), *Ovdi će zazvati Bog Abrama* (MB); *Sara brus noseći Abramov govori* (DI), *Sara našadći brus Abramov govori* (MB); *Budući na Gori sve pripravno Izak govori otcu* (Di), *Izak budući s ocem sve spravili na vrh gore govori* (MB); *Budući Izak svezan otcu govori* (DI), *Budući svezan Izak govori ocu* (MB). Isto tako imamo u Di i onu scenu gdje Abram cjeliva Izaka, ali ne i onu gdje gorko plače držeći ga za grlo spreman da prinese žrtvu. Očito je Divković u svojoj pobožnoj nakani radije prikazao pokornost.

Mogli bismo pretpostaviti da su postojali prijepisi, stariji od Divkovićeve i da su bili scenski i dramski dotjeraniji. Međutim Di se na nekim mjestima podudara s P, tako npr. u Di imamo stih 128, koji u MB nedostaje, a u varijanti Di glasi: *zato mi 'e mučno gdi ga češ voditi*; zatim u Di je kao i u P 424 *primi ga*, prema MB *priminja*, rima 497, 8 P se također slaže s Di, isto tako se stihovi 559, 560 verzije Di slažu s P, tj. da su psi s ovcama, a ne s lovcima (kao u MB). Na drugoj opet strani Divković upotrebljava neke bolje varijante kao i u MB; tako npr. 368 MB *sad ruči* imamo u Di (ali nemamo u P); 595 u verziji Di glasi *gospoe čestita, velika ti fala*, slično u MB *visoka ti hvala, gospodje česti-*

ta. Ovu varijantu 595 MB imamo u B i Du i ona je bolja od P; ili neki stihovi u usporedbi s MB i P:

I tko da me usliši, moj sinko jedini,
što Abram upreši, što ovo bi meni?

(P 225—6)

Tko da me utieši, moj sinko jedini,
što Abram upreši, što ovo učini.

(MB)

Tko da me utiši moj sinko jedini,
što ovo Abram u preši učini.

(Di)

Isto tako se 428 MB slaže s varijantom Di. Moglo bi se pretpostaviti da je Di moguće imao dva teksta po kojima je svoje »verše« prerađivao, pa ipak bi prije odgovaralo da je on imao jedan izvor koji je sceniski bio bolji od P, no pjesnički dotjeraniji od MB, jer Di gdje gdje ide paralelno s P (A).

Kompozicija prikazanja u B s 3 skazanja i 22 govora vrlo je pravilno raspoređena: I 7, II 8, III 7, odnosno prema licima (govorima) i mjestima I 7, II 1 2 3 4 5 6 7 8, III 7, i očito pokazuje da je drama pripremljena za pozornicu. Kompozicija koju imamo u izdanju P prije bi odgovarala za izvođenje u crkvi gdje se pjevalo i recitiralo (v. P. Hektorović, SPH, JAZU, knj. 6, Zagreb 1874, str. 25).

Budući da je Petračić u SPH numeriranjem označio kako je Držić konstruirao svoje »Posvetilište« po Vetranovićevu, ovdje bi bilo interesantno pokazati na nekim primjerima gdje i kako su izvršene izmjene na preuzetim stihovima.

Sve misli nezgodne tiem metni na stranu,
sjutra smo prije podne svi opet na stanu.

(V 325—6)

Sve misli nezgodne ostavi na stranu
bićemo prije podne opeta na stanu.

(Dr 119—120)

Još mi se mni da glas Izaka ja čuju:
oskubi, majko, vlas, u zemlju putuju,
zemlja me obljubi, iz ke sam prišal van,
a ti me izgubi također i tvoj stan.

(V 561—564)

Još mi se mni, da glas žalostan ja čuju:
oskubi majko vlas, er dalek putuju,
i ti me izgubi; tiem cvili i tuži,
a zemlju obljubi, ku sinak tvoj družu.

(Dr 189—192)

Prišal je prida me prislavni posluh tvoj;
moju si zadosti zapovied ispunio
i sinku ne prosti, ki t' je toli mio.

(V 1746—1748)

Abrame, Abrame, ustegni bridak mač,
došal je prida me tvoj uzdah i tvoj plač;
moju si zadosti zapovied izvršil
i sinu ne prosti, koga si ti ljubil.

(Dr 433—436)

Nu z bogom vi stojte, pokli je stvar taka,
sumnjiti ne mojte, tamo sam prie mraka.

(V 1891—2)

Nu z bogom ostante, družino čestita
ničim se ne brinte, tamo sam prie svjeta.

(Dr 513—4)

Međutim postavlja se i pitanje o Držićevu autorstvu. Rešetar završava svoj prikaz u Radu: »Za sada možemo dakle kazati da je V-ćevo *Posvetilište* u glavnome njegovo originalno djelo i da ga je on sam pet puta djelomice znatno mijenjao i širio, po svoj prilici za isto toliko raznih predstava.« (Rad, 237, str. 70). Na strani 49. navodi slično, tj. da je prva grupa starija jer ima prolog: »... može se naime misliti da Vetranović svoje razne redakcije *Posvetilišta* nije sastavljao za čitanje nego za prikazivanje, pa je mislio da mu, poslije prve dvije redakcije (predstave) ne treba više prologa, jer je stvar dubrovačkoj publici već dobro poznata.«

Uspoređujući kraće prikazanje s dužim Vetranovićevim prikazanjima, može se bez dvoumljenja zaključiti da duže varijante nisu bile pogodne za izvođenje. Vetranović se u svojem bogatom pjesničkom izražavanju bio rasplinio u širinu, čime je djelo izgubilo na dramskoj dinamici nužnoj pri izvođenju pred publikom. Njegova lica ne djeluju, statična su i razmatraju. Čak bi bilo teško pretpostaviti da se najduže prikazanje u crkvi pjevalo ili recitalo.

U redakciji Dr radnja je u pokretu, zato su dugi Sarini i Abramovi dijalozi skraćeni, opisi rajske gore bili su ionako neizvedivi, jer bi bili zamorili i glumce i gledaoce, a moguće je da su i one scene s pastirom i djevojkama i s kunom i kokošima izostavljene da drama ne dobije na dužini (ako su bile u izvornoj redakciji koja je služila preradi Dr).

Navedene scene, kojih u kraćem prikazanju nemamo, u Vetranovića djeluju poput osvježnja, tako da je s tim motivima njegov tekst oslobođen suhoparne jednoličnosti i didaktike. S obzirom na te vrlo uspjele prizore ne može se Vetranoviću poreći da ne bi umio izvršiti dramske izmjene poput onih u redakciji Dr. Naime scenske prerade u »Posvetilištu« Dr znalački su zahvat.

Već su same motivacije u kraćem prikazanju više svjetovnog karaktera, tako da su usporedbe između kraćeg i dužeg prikazanja u velikome kontrastu.

Najviše je izmjena izvršeno u prvome skazanju, čime se postigla dramatičnost i motiviranost, koja je u dužemu tekstu nedostajala. Kasnije su Vetranovićevi stihovi preuzimani gotovo direktno, ali su jako ispremešteni. Poslije postignutih dramskih situacija duži tekst je u svojem pjesničkom bogatstvu mogao pružiti dovoljan izbor pri odabiranju stihova koji su u daljem razvoju radnje mogli potpuno zadovoljiti dramsku svrhu. Već dugi dijalozi između Abrama i Sare imaju u Vetranovića druge motivacije. On na primjer navodi Sari kao razlog iznenadnog noćnog puta božju volju: *Bog ki je stvorio nebesa i saj sviel/ što je sa mnom govorio brani mi družim riet'* (193—194); u 75—76. stihovima tješi opet Saru: *Er da bi ti znala, na što grem ja sada / sasna bi ostala vesela i rada;* zatim joj govori da ide izvršiti zavjetnu pokoru, a Izak ide s njim da »vidi i čuje« kako se višnji Bog s »goruštom ljubavi slavi« (127—130).

Oslobođen pjesničkog artizma, dijalog je u kraćoj verziji kratak, ali ipak sadržajan, i s psihološke strane dosljedniji. Abraham pod teškim dojmom božje naredbe, koja je za njega predstavljala neprebolivo iskušenje, budi energično sluge prigovarajući im: *Junaci nebore, brieme je ustati / Vazda ste do zore naučni vi spati* (Dr 57—8). Sarina pitanja kao da Abrama u duševnoj napetosti još više opterećuju: *Mniš mi se (ti) luda, u zamet ter vičeš, / Prie reda o(d) truda, ter se tuj proričeš* (101—2); ili: *Pomuči, nebore, malo se ustavi / ino bit ne more, hrlo nas odpravi* (114—5). U Vetranovića se slična dva posljednja stiha (315—318) sasvim gube zbor prevelike Sarine i Abramove »razgovorljivosti«, te nemaju onaj efekt od kojega bi razgovor između njih dobio na prirodnosti. Isto tako je i prizor u Dr sa Sarom i Izakom lirski impresivniji. Majka mu u brizi želi dati još nešto da pojede, na što joj sin odgovara: *Jošte je majko noć, ručati ne mogu* (145); pa i način kojim tješi majku je također nov motiv, tj. da je s ocem bio češće na putu: *Znam trudno da ti 'e ere ću s ćaćom poč, / ma sam bil i prie, brzo ću opet doć* (Dr 141—2); *To ve znaš er boga idemo moliti, / nemoj se cjeć toga, majčice, moriti* (Dr 153—154). Prikazan je odnos između majke i djeteta bez onog Vetranovićevog strahopoštovanja, zbog kojega, u dužoj varijanti, više-manje i odnosi među Sarom, Abramom i Izakom gube na neposrednosti.

Da bi se publika držala u napetosti, scene na Gori su u Dr zbog dramskog efekta isprekidane i isprepletene s prizorima u Sarinu domu, dok se u Di i Vetranovića, u neprekinutom toku scenskog razvoja događaju, podudaraju.

Sigurno je da bi se mogle i dalje vršiti analize, koje bi Vetranoviću s umjetničkog gledišta išle u prilog s obzirom na opise prirode i žive prizore s pastikom i scenama iz svakodnevnog života. Međutim s tog stajališta ne možemo vršiti paralele jer se duža pjesnička verzija i kraća dramska razilaze u svojoj svrsi.

Rešetar je i sam navodio proturječja na koja je nailazio pri analizi Vetranovićevih redakcija s obzirom na motivacije, širenja, nejasnoće, tj. kontraste koji su isto tako logički mogli odgovarati pretpostavci da su kraće redakcije nastale iz duže.

Iako je i sam zamijetio veliku Matijaševićevu savjesnost, Rešetar je negirao mogućnost da je on mogao imati još jedan rukopis izuzev onog najstarijeg iz sredine 16. stoljeća, čak je Kukuljeviću pripisivao i odviše samovolje. Isto tako mu se činilo neobičnim da je Vetranović pri širenju ispuštao svoja najbolja mjesta i neka koja su u kraćoj verziji bila bolja u dužoj kvario. Potrebno je navesti da su u najdužem i najstarijem sačuvanom bečkom »Posvetilištu« M. Vetranovića didaskalije jako siromašne, nema ni onih često navođenih vedrih prizora s pastirom i »mekušastom« Kujačom i Sarina stišavanja bune oko kune, ni one didaskalije gdje se Abram porezao oštreci »kosier«, tako da bismo se i tu mogli pitati nisu li naknadno umetnute, ili su možda prepisivači zbog jakog kontrasta s prethodnim nabožnim scenama lascivnije ispuštali.

Vetranovićev mentalitet se jako razlikovao od Držićeva, čiji je život bio pun pustolovina, bljesaka, padova i gorčine. Vetranović je u biti bio svećenik, njegova je duža redakcija »Posvetilišta« smirenošću, meditiranjem i didaktikom u kontrastu prema kraćem prikazanju (koje mu se pripisuje), tako da ostaje pitanje bi li se Vetranović uistinu usudio izvršiti onako smjele izmjene.

U ovakvoj preradi kakvu imamo sada, kraće prikazanje, bez obzira na direktno preuzete Vetranovićeve stihove, uistinu predstavlja majstorski zahvat i možemo ga shvatiti kao zasebnu cjelinu. Bečki izvor »Posvetilišta« Marina Držića navodi na to da su se glasine o potkradanju Vetranovića mogle odnositi na ovo djelo, a moguće je da postoji i još neko prikazanje ili prijevod koji su tematski obradili i jedan i drugi.

Kada se je 1546. godine izvodilo »Posvetilište Abramovo«, može se pretpostaviti da publika nije reagirala, tj. prihvatila je bez reakcija Držićevu preradu Vetranovićeve »Posvetilišta«, jer se znalo da je djelo Vetranovićevo i da ga je Držić samo postavio za pozornicu, osim toga u natpisu i stoji: »skladjeno po Marinu Držiću«. Kada se je pojavila »Tirena«, kao Držićevo djelo, neki su i tu pastirsku igru shvatili kao Držićevu adaptaciju Vetranovićeve djela, tako da se Vetranović, koji je bio popularan i visoko cijenjen kao pjesnik, dok je Držićevo ime bilo još »nepoznato«, našao ponukan da stupi u njegovu obranu. Pjesnici su bez sumnje bili i dobri prijatelji pa su izmjenjivali svoja književna iskustva.

Držić je u svojem ogorčenju, zbog nepravednih optužaba, svjestan svojih pjesničkih mogućnosti, svojem još »neznanomu« imenu, uistinu prorekao slavu. Ono što njegova djela i čini renesansnim izuzetkom uopće, to je da su njegovi neizvještačeni likovi u svojim porocima od »krvi i mesa« i da nose sva obilježja Držićeva vremena i domaćeg mediteranskog mentaliteta.